

A szőlőművelés múltja és jelene a Vászolyi-medencében

Endrődi Judit

*ELTE TTK Környezet- és Tájföldrajzi Tanszék
1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/C
pszahi@gmail.com*

1. Bevezetés

A Pécselyi-medence hazánk egyik legrégebben lakott vidékei közé tartozik, apró települései napjainkig őrzik a hagyományos gazdálkodás számos emlékét. Ez a térség a Balaton-felvidék egy jellegzetes kultúrtája, amelynek alapvető tényezője, használója, alakítója mindig is a tájban jelen levő ember volt. A Pécselyi- Vászolyi- és Balatonszőlősi-(rész)medencékben fekvő települések változatos történelmi fejlődésen mentek keresztül, amely – a lokális természeti adottságokon túl - jelentősen meghatározta tájhasználatuk jellegét, máig tartó alakulását.

Eddigi kutatásaim során Vászoly tájföldrajzi és történelmi-néprajzi vizsgálatával foglalkoztam, áttekintve a tájhasználat változásának tendenciáit az elmúlt kétszáz évre vonatkozóan. Kísérletet tettem a hagyományos tájföldrajzi-tájtörténelmi feldolgozás néprajzi szemléletű kiegészítésére és a néprajz módszereinek, eszközeinek alkalmazására. A faluban végzett, 2004 óta tartó folyamatos gyűjtőmunkák, terepbejárások és a felhalmozott történelmi forrásanyag lehetőséget adtak a vizsgálat során egy-egy tájhasználati típus – mint pl. a szőlőművelés és a hozzákapcsolódó antropogén felszínformák – behatóbb vizsgálatára. Jelen dolgozat a szőlő- és bortermelés témakörében feltárt eddigi eredményeket hivatott bemutatni a Vászolyi-medencére vonatkozóan. A vizsgált területet a falu mai közigazgatási határa jelöli ki, ami mintegy 8,85 km²-t ölel körül. A tájhasználat változását a XVIII. század végétől napjainkig követtem nyomon, de annak részletes bemutatására természetesen itt most nincs lehetőség. A szőlőművelés tájtörténelmi szerepe a vizsgált medencék esetében kiemelt fontosságú, ezért vizsgálata is nagy jelentőséggel bír.

2. Módszerek és mintaterület

2.1. Alkalmazott módszerek

A kutatás során a kitűzött célok sokrétűségének megfelelően mind a természet-, mind a társadalomtudományok módszereit alkalmazni kívánjuk, bevonva így a tájföldrajz, településföldrajz, kultúrföldrajz, néprajz, térképtudomány és agrártudomány szempontrendszerét is. Kísérletet teszünk tehát arra, hogy több tudományterületet érintő interdiszciplináris megközelítést alkalmazva tárjuk fel részletesen a vizsgált tájban lejátszódó változások összefüggéseit.

A Vászolyi-medence tájhasználati térstruktúrájára vonatkozó eddigi vizsgálatok alapját – mely egyben a további kutatások alapját is képezi – a katonai felmérések (I-II-III.), valamint XX. századi térképszelvények, légifelvételek és űrfelvételek adták. Ezeknek kiegészítéseként figyelembe vettem az idevágó történelmi agrárstatisztikai adatokat is, az utóbbi két évszázad tájtörténetének kutatásaihoz ugyanis fontos forrást, adalékot jelenthetnek (Szilassi 2006).

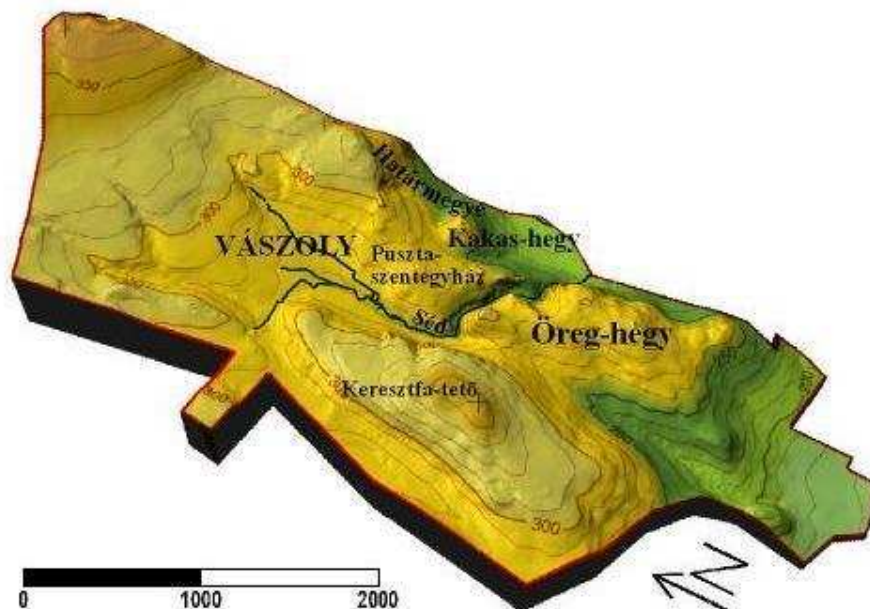
A XX. századi változások részletes feltárásához néprajzi adatgyűjtést végeztem és számos helybeli adatközlő „kikérdezésével” gazdag néprajzi információanyagot nyerhettem a vizsgált térségre és közelebbi-távolabbi kapcsolatrendszerére vonatkozóan (2004 és 2008

között nyolc gyűjtőúton voltam, amelyek során a hagyományos gazdálkodás egyes ágazatainak átfogó vizsgálatát végeztem el az alábbi témakörökben: szántóföldi művelés; erdőgazdálkodás; népi kertkultúra; gyümölcsstermesztés; gyűjtögetés; rétgazdálkodás; a szőlőhegyek és szőlőskertek hagyományos igazgatása és rendje; a szőlőhegyi élet szokásai; víznyerés, források, kutak; a falu külső kapcsolatrendszere és történeti tudata; a paraszti árucseré; a falu kereskedelme és kézművesipara). Vászoly és környéke tájfeldrajzi viszonyainak feltárása érdekében geomorfológiai megfigyeléseket végeztem, részletesen megvizsgáltam és térképen rögzítettem a szőlőművelés során keletkezett antropogén formák – kőszáncok, kőhalmok – mennyiségi és elhelyezkedési viszonyait és elvégeztem morfológiai jellemzésüket is.

2.2. A mintaterület tájfeldrajzi jellemzése

A Pécselyi-medence és részmedencéi a Bakonyvidékhez, mint középtájhoz tartozó Balaton-felvidék kistájcsoport DK-i felén helyezkedik el, a Balaton-felvidék és kismedencéi kistáj részeként. A kismedencéket északi irányból egy ÉK-DNy irányú rögsorozat választja el a Veszprém–Nagyvázsonyi-medencétől. Legnagyobb kiterjedésű a névadó Pécselyi-medence, melytől igen nehezen különíthető el a tőle keleti irányban elterülő Balatonszőlősi-medence. A nyugat felől szomszédos, legkisebb területű s egyben legmagasabb fekvésű Vászolyi-medencét a Kakas- és Bagó-hegy határolja le környezetétől (Mészáros et al. 2003). A különböző ellenálló-képességű kőzetek változó mértékű lepusztulása eredményeként alakult ki a terület mai domborzata, amelyet fennsíkok és kúpok, eróziós-deráziós völgyek és enyhén tagolt heglábfelszínek változatos formái jellemeznek (Marosi és Somogyi 1990).

A Vászoly belterületén fakadó Séd-patak É–D-i irányú völgyet mélyít, majd a Malom-völgyben Ny–K-i irányú szűk, áttörésszerű völgyben halad. E szakaszon a legmeredekebbek, helyenként 25%-ot meghaladó lejtőszögűek a völgyoldalak. A Hűvös-völgy hosszanti eróziós völgye – a Séd völgyének D-i folytatásaként – É–D-i irányban szeli ketté a Vászolyt övező dombvidéket, amit szemléletesen mutat be a domborzatmodell (1. ábra).

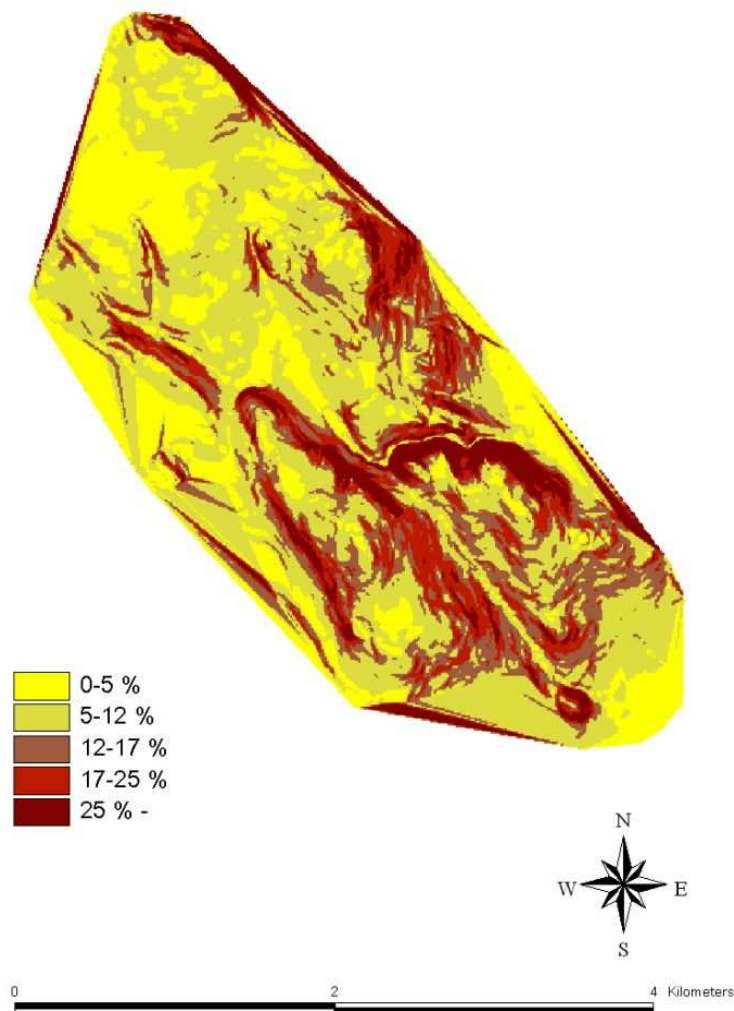

1. ábra. Vászoly és környéke domborzati modellje néhány fontosabb szőlőtermesztő terület nevével

Összeszűkülő völgyének Ny-i oldalában magasodik a terület egyik legmagasabb pontja, a Keresztfa-tető (349 m), a völgytől K-re pedig a széles tetősíntekkel jellemzett, deráziós völgyekkel tagolt Öreg-hegy alacsonyodik le fokozatosan a part felé.

A terület tszf-i magassága 176–373 m között változik. A domborzati viszonyok jellemzésekor elengedhetetlen a terület lejtő- és kiettség-viszonyainak áttekintése, hiszen ezek a mezőgazdasági művelés területi kiterjedésének és jellemzőinek meghatározó tényezői.

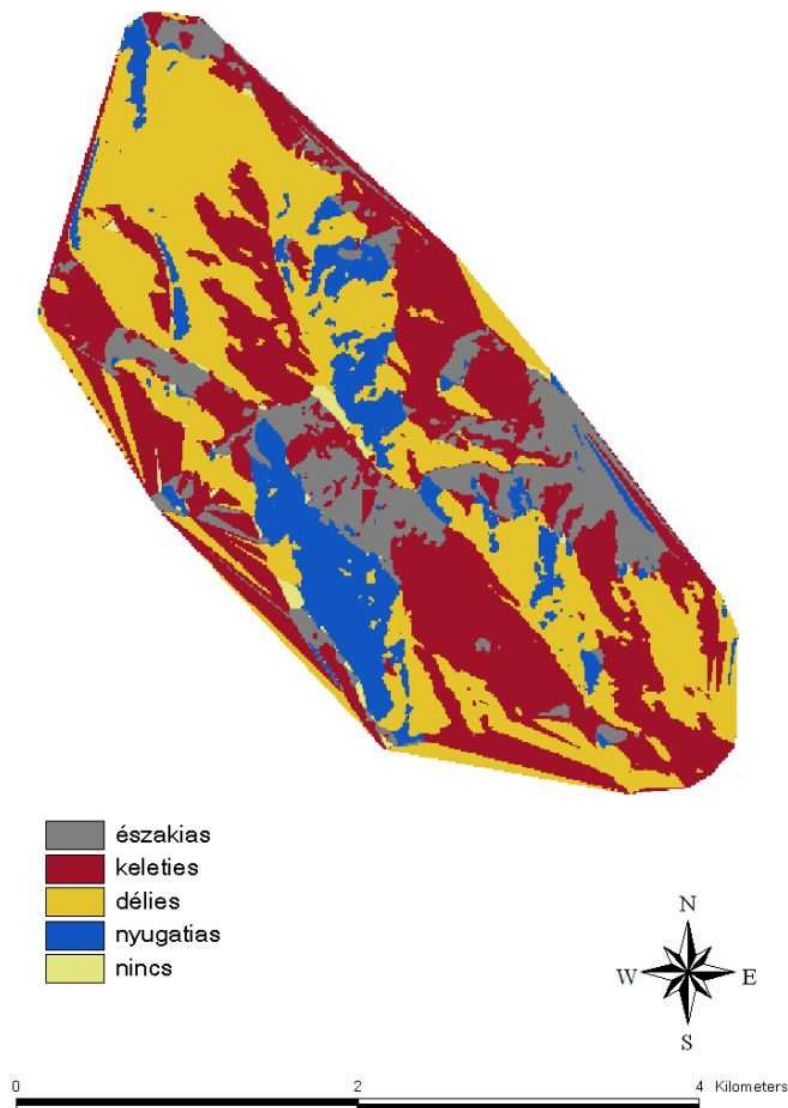
A lejtőkategóriák közül az 5–12 és a 12–17% tartomány túlsúlya figyelhető meg. Ennél meredekebb, helyenként a 25%-os lejtést is meghaladó térszíneket a Séd áttöréses völgyében különíthetünk el (2. ábra). Az É-i határrészek lankás, döntően 5–12%-os lejtői egyértelműen kirajzolják a folyamatos művelés alatt álló szántóföldeket, továbbá jól látható, hogy a szőlőművelés számára kedvező lejtésviszonyok (12–17%) elsősorban az Öreg-hegyen és a K-i határrészekben érvényesülnek, ahol a szőlővel való foglalkozás valóban évszázados múltú a tevékenység.

2. ábra. Vászoly és környékének lejtőkategória-térképe

A terület többnyire délies kiettségű és jelentős a keleties lejtők részaránya is. Nagyobb kiterjedésű nyugatias térszín csak a Keresztfa-tető oldalában található (3. ábra).

A szőlőművelés szempontjából igen fontos földrajzi tényező az éghajlat. A vizsgált terület a Péczely-féle körzetesítés alapján Magyarország mérsékelt meleg, mérsékelt száraz éghajlati körzetébe tartozik. Az É-i part délies kitettségű, földtani felépítésükből adódóan meredek lejtői a napsugárzás hatására a D-i part domboldalainál erősebben melegszenek fel. Ennek köszönhető, hogy e térség átlagos hőmérséklete magasabb, mint a Balaton körüli egyéb partrészeké. Az évi középhőmérséklet 10 °C, az átlagos évi csapadékösszeg 650 mm (Kakas 1969). A szőlő a vegetációs időszakban 1300–1600 napsütéses órát kíván meg (Boros 2005), ez az érték a Vászolyi-medence környékén szintén kedvezően, 1420–1440 óra között alakul (Kakas 1969).

3. ábra. Vászoly és környékének lejtőkitettség-térképe

3. Eredmények

3.1. A Balaton-felvidék szőlőművelésének történeti áttekintése

Vászoly 1950-ig a Tapolcai járás részeként Zala megyéhez tartozott. Bár 1950-ben a járást 352 településsel Veszprém megyéhez csatolták, történelmi öröksége Zala megyéhez köti. A történelmi Zala megye, s benne a Balaton-felvidék szőlő- és borkultúrája kiemelkedő nemzeti örökség. A szőlőtermesztést már az i.e. III. század körül ismerték és a Dunántúlon – ahol erre alkalmasak voltak a feltételek, pl. a Balaton-felvidéken is – elterjedt hasznosítási forma volt (Laposa 1988). A régészeti ásatások során előkerült római kori eszközök arról tanúskodnak, hogy a térség csaknem összes településében meghatározó, sőt az ókori Pannónián belül a legkiemelkedőbb jelentőségű volt ez a tevékenység.

A XI. századtól kezdve a szőlő- és bortermelés országszerte olyannyira virágzásnak indult, hogy az állattartás és gabonatermesztés után az ország gazdasági életében ez az ágazat foglalta el a harmadik helyet (Feyér 1981). Ekkor már számos Balaton-felvidéki falu (Vörösberény, Felsőörs, Paloznak, Csopak, *Vászoly*, Gyulakeszi, Hegymagas) határában volt szőlőművelés. A nagy egyházi birtokokhoz is kiterjedt szőlőterületek tartoztak. A Tihanyi Apátság alapítólevele szerint (1055) húsz háznép (mausio) kapott szőlőt I. András királytól, a tihanyi monostor alapítójától. Az apátsághoz ekkor Dörgicse, Örvényes, Alsóörs, Pécsely, Felsőörs, Udvari, *Vászoly*, Szőlős település tartozott, de írásos emlékek vannak e korból a környékbeli Tagyon, Szentjakabfa és Csicsó szőlőtermesztéséről is.

A veszprémi káptalan birtokainak összeírása (1082) – amely ugyan a XIV. században keletkezett hamisítvány, de az alapjául szolgáló XI–XII. századi feljegyzések feltehetőleg hitelesek – többek között *Vászolyban* 10, *Szöllőson* 9, Kálon 11, Hegymagason 8, Keszin 2, Dörgicsén 2, Paloznagon és Csopakon 46 szőlőt – és 2 vincellért – említ (Holub 1960). A középkor legkiemelkedőbb borvidékei a szerémségi, somogyi, baranyai, nógrádi, majd a veszprémi és a *zalai*, ill. az erdélyi területek voltak. Ugyanebben az időben több szomszédos faluval egyetemben *Vászoly* fő megélhetését is a szőlőművelés adta (Kasza 1998). Promontóriumát 1363-ban említik, szőlőjét helybeliek és vidékiek használták (Kovacsics és Ila 1988).

A XVI. században az ország jelentős része török uralom alá került. A hódítás során *Vászolyt* kétszer (1531, 1548) is felégették a törökök és rajta kívül számos Balaton környéki település is elnéptelenedett. Földjeik megműveletlenül maradtak, így az erdő helyenként szinte a vízpartig nyomulhatott előre.

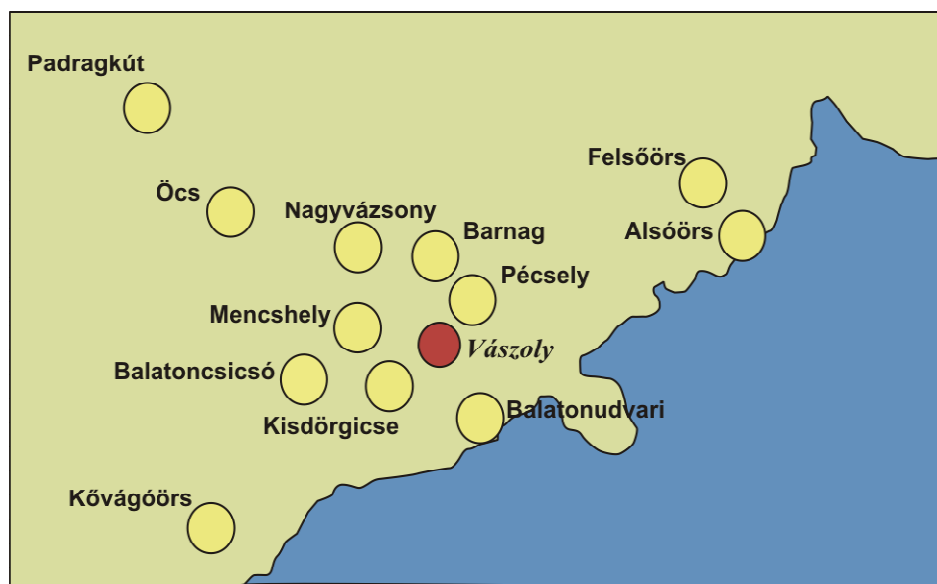
A török kiűzése után az újratelepült falvakban a XVIII. századra fellendülő építkezési kedvhez ezek az erdők adták az alapanyagul szolgáló fát. A Balatont keretező erdők határait azonban nem elsősorban a fakitermelés, hanem a szőlőkultúra újbóli elterjedése jelölte ki. A földesurak ugyanis azokat a balatoni községeket, amelyeknek határa szőlőtermelésre alkalmas volt, a török kiűzése után művelésre adták át (Sági. és Zákonyi 1970). Jobbágy, városi polgár és nemes egyaránt irthatott erdőt és telepíthetett szőlőt, s „hegyvámot” fizetett haszonbér fejében. A hegyvámos szőlőt még a jobbágy is sajátjának érezhette, szabadon rendelkezhetett felette, eladhatta, elzálogosíthatta vagy örökíthette.

A szőlőtermesztés fellendülésével – szemben a török idők gyakorlatával – a jobbágyokat újra kilenced fizetésére kötelezték (Laposa J. 1988). Mivel lényegében bárki szerezhetett szőlőterületet bármely falu határába eső szőlőhegyen, a szőlőbirtokosok jelentős részére nem vonatkozhatott volna a falu paraszti közösségének, ill. bírójának döntése. Ebben a helyzetben olyan intézmény, a hegyközség létrehozására volt szükség, amely mind a szőlőterület, mind a szőlőbirtokos személyek ügyeiben való döntésre illetékes volt (Égető M. 1985).

A szőlőhegy birtokosai – földesúr, polgár, jobbágy – hegyközségekbe tömörülve vállaltak kötelezettséget a hegyközség szabályainak, articulusainak betartására. E törvényekben rögzítették a szőlőbirtokosok vagyoni- és jogvédelmének valamennyi kérdését, a szőlősgazdák kötelezettségeit, gyakran még a szőlőhegyen való viselkedés normáit is. A hegyközség tehát olyan önkormányzati rendszert jelentett, amely rendi hovatartozásra való tekintet nélkül fogta össze a szőlőhegyen birtokló személyeket. E termelői szervezetek elsősorban a Dunántúlról, Vas, Zala és Veszprém megye területéről ismertek. A hegyközségeknek voltak fizetett alkalmazottai is, éves szolgálatra fogadott *szőlőpásztorok*, akiket egyes dunántúli falvakban *hegymesternek*, az ország ÉK-i részén *kerülőnek* neveztek.

Az erdőirtásokkal nyert területekre újabb és újabb szőlőket telepítettek (*vineas plantare*), a borkereskedelem pedig még az egészen kis falvaknak is nagy jelentőséget adott.

A vászolyi határban fekvő szőlőbirtokok a XVIII. században – a század végétől Öreghegynek nevezett – Almádi és Újhegyként vannak megjelölve. Területük 1764-ben 286 és $\frac{1}{4}$ hold (164,7 ha), amelynek termése 2345 akó (1297 hl). A leírás szerint ebből jutott bőven nem helybeli gazdáknak is (*extraneus birtokosok*): „Vászolyon 1763-ban a szőlőhegyen vászolyiakon kívül *pécselyieknek*, *öcsieknek*, *nagyvázsonyiaknak*, *vöröstóiaknak*, *kővágóörsieknek*, *alsó-felsőörsieknek*, *csicsóiaknak*, *mencshelyieknek*, *padragiaknak*, *kisdörgicseieknek*, *barnagiaknak* és *udvariaknak* volt szőlőjük” (Kovacsics és Ila 1988) (4. ábra).

4. ábra. Vászolyi szőlőterületekkel rendelkező települések a XVIII. században¹

A hegyközségek virágkora a XVIII–XIX. századra teljesedett ki. A hegyközségekbe tömörült vászolyi szőlőbirtokosok tulajdona a XVIII. század közepén 198 kataszteri hold volt, amelynek nagy része azonban a XIX. század végére a filoxeravész következtében kipszult. Az Almádi, Alsóörs, Csopak, Balatonfüred, Lovas, Nagy- és Nemespécsely, Paloznak, Szőlős, Vászoly szőlőhegyeire vonatkozó hegyközségi jegyzőkönyvekből és a veszprémi káptalan irataiból azonban kiderül, hogy a művelés még a XIX. század végi hanyatlás ellenére is folyamatos maradt.

¹ Az ábra az 1962-es Gauss-Krüger vetületű, 1:300 000-es méretarányú térképszelvény alapján készült.

A szőlőművelés egykor nagyszámú emlékei (hajlékok, pincék, présházak) közül néhányal még ma is találkozhatunk. Egy részük XVIII., többségük pedig XIX. századi építésű (Laposa 1988.).

A filoxéravész előtt a Balaton melléke a leghíresebb fehérbortermő vidékeink élvonalában állt az érmelléki, Fertő melléki, Pozsony környéki, neszmélyi és tokaji borvidékekkel egyetemben. A filoxéra azonban 1875-re ezt a vidéket is elérte. Mivel ez a kártevő homokban nem él meg (járatai a homokban beomlanának), ezért a pusztítás értelemeszerűen a kötött talajú szőlőket érintette, köztük a Balaton-felvidékieket is. Számos bortermeléssel foglalkozó település ment tönkre és veszett el a gazdák megélhetése. A járvány terjedése 1885–1886-ban gyorsult fel és Almádi irányából végigsöpört az egész Balaton-felvidéken, 1886-ra már Zánkát is elérte. A fertőzött terület nagysága meghaladta az 1600 holdat, az ültetvények 65%-a megsemmisült. Nemespécseyen 80, Vászolyon 45 kataszteri holdon állapították meg a fertőzést (Lichtneckert 1990). 1895-re mindössze 8 kataszteri hold megművelt szőlőt tartottak számon Nemespécseyen, ahol 1873-ban még 488 kataszteri hold szőlőt műveltek (Mészáros et al. 2003).

A filoxéravészt követően a szőlőművelési mód is megváltozott. A borvidék hagyományos művelésmódját, a fejművelést a bakművelés váltotta fel, amelyhez karós támaszt alkalmaztak. Az újratelepítési munkálatok az I. világháborúig, sőt helyenként még a két világháború között is folytatódtak. A világháborúkat követően a borvidéken is megjelentek a nagyüzemek, melyek ugyan fékezően hatottak az egyéni szőlőművelésre (Illés [szerk.] 1981), de a kisparcellás és az üdülőtelteken folyó szőlőtermesztés viszonylag jelentős maradt. A szőlőhegyek azonban fokozatosan elvesztették egységes képüket: a szőlők közé szántásparellák ékelődtek, a tóparton nyaralótelepek létesültek. 1949-ben törvényerejű rendelettel oszlatták fel a hegyközségeket, amelyek csaknem négyszáz éve működtek és adtak intézményes keretet a termelésnek. A kisebb falvak szőlőhegyei gazda nélkül maradtak, ami óhatatlanul magával hozta a szőlők és a pincék lassú pusztulását (Laposa, 1988).

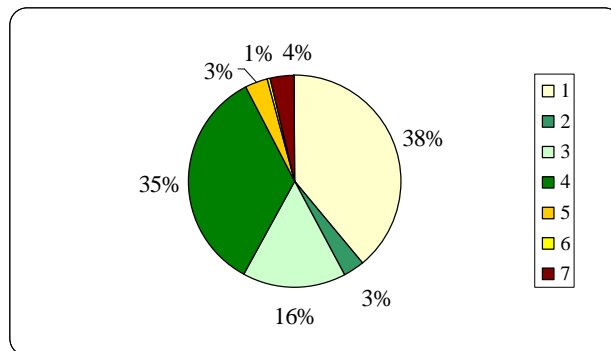
3.2. Vászoly szőlőművelése a XVIII. századtól napjainkig

A magyar királyi kereskedelemügyi miniszter 1897. évi 53.850. számú rendeletének 7. paragrafusa szerint a „...16. Badacsonyi borvidék magában foglalja Zala vármegye tapolczai járását, továbbá Meszes-Györök és Keszthely községeket.” (Laposa 1988.) Vászoly, Pécsely és Balatonszőlős szőlőterületei tehát ekkor a badacsonyi borvidék részeként szerepeltek, napjainkban azonban a 24 települést területét magába foglaló Balatonfüred–Csopaki borvidékhez tartoznak, amely Veszprém megyében, az Alsóörstől Zánkáig húzódó hegyláncolat lejtőin, a hegylábú területek enyhe lankáin és a hegyek által közrefogott számos völgy és medence oldalain, a Bakonyvidék agroökológiai körzetben alakult ki, tehát lényegében a badacsonyi borvidéktől K-re eső szőlőterületeket foglalja magába. Tihany községnek a borvidékhez való csatolásával településeinek száma 24-re bővült, amelyből 17 (Alsóörs, Aszófő, Balatonakali, Balatonalmádi, Balatonfüred, *Balatonszőlős*, Balatonudvari, Csopak, Dörgicse, Felsőörs, Lovas, Mencshely, Örvényes, Paloznak, *Pécsely*, Tihany, *Vászoly*) a balatonfüred–csopaki körzethez, 7 (Balatoncsicsó, Monoszló, Óbudavár, Szentantalfa, Szentjakabfa, Tagyon, Zánka) pedig a zánkai körzethez tartozik.

A szőlők jelentőségét Vászoly gazdálkodásában már *Fényes E.* is kiemeli: „A helység egy alacsony halom lejtőjén és völgyben épült, északra és délre erdős, nyugatra felette köves, keletre hegyes, völgyes tájékon. Szép forrásai és szőlői vannak.” (Fényes 1851)

A szőlőnek elsősorban a meleg, napos és lankás domboldalak kedveznek (Papp 1972). A korábbiakban elemzett lejtőkategória- és lejtőkitettségi-térképek szerint (2. és 3. ábra) a szőlőművelés a XX. századot megelőzően a déli határban húzódó Öreghegyre

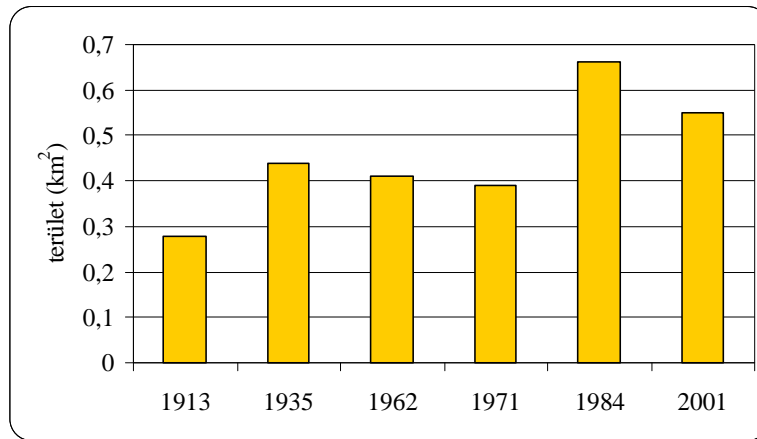
koncentrálódott. Horváth József (sz. 1919) vászolyi adatközlő szerint a filoxéravész előtti időkben a falunak annyi bora volt, hogy szüret után nem fért el a pincékben, ezért az egyik pincéhez vezető úton kihelyeztek egy hordót, csapra verték és bárki arra járó egy bögrével ihatott belőle. Ezt az állapotot változtatta meg a filoxéravész; az adatközlők szerint ekkor szegényedett el a falu és hagytak fel sokan végleg a szőlőtermesztéssel. Egy 1913. évi statisztika szerint az egyéb művelési ágak mellett a szőlő gyakorlatilag alig érzékelhető, 3%-os jelenlétével az utolsó helyre esett vissza a művelési ágak sorrendjében (5. ábra). (100 évvel korábban majdnem 20%-os részesedése volt.) Mindez arról tanúskodik, hogy a szőlőművelést a századfordulón gyakorlatilag a nulláról indulva kellett újra talpra állítani. Sokan nem is próbálkoztak az új fajtákkal, hanem a területet szántóként hasznosították tovább.

5. ábra. A vászolyi területhasználat 1913-ban. – 1 – szántó; 2 – rét; 3 – legelő; 4 – erdő; 5 – szőlő; 6 – gyümölcsös; 7 – település. – (Németh 1988)

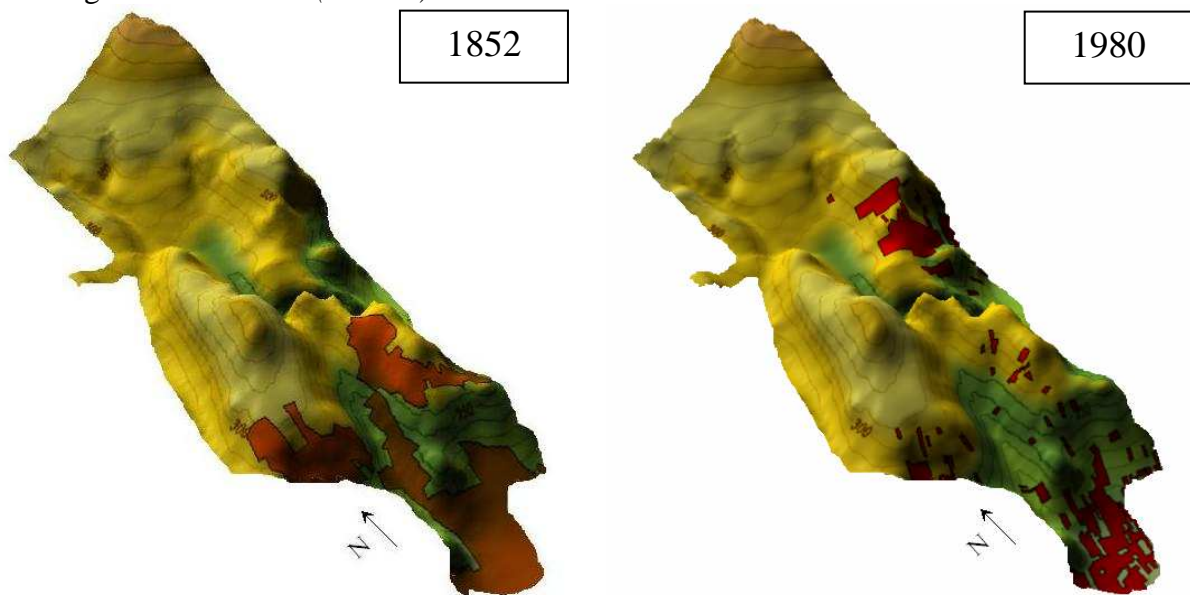
A filoxéra utáni új telepítésű szőlők három nagyobb területre összpontosultak. Legjelentősebbnek továbbra is az Öreg-hegy bizonyult (természetesen korántsem olyan mennyiségű szőlővel, mint azelőtt), annak ellenére, hogy rendkívül nehezen művelhető terület, hiszen talaja igen köves. Egyesek szerint azonban ez kedvező körülmény, hiszen az egész nap átmelegedett kövek éjszaka kisugározták a hőt, „melegítették”, érlelték a szőlőt. A másik jelentős szőlőterület a Határmegye-dűlőben, a pécselyi határ irányában fekszik. További különálló részekben találunk kisebb szőlőparcellákat a Kakas-hegy („Kokas-hegy”) oldalában és a Pusztaszentegyházi-dűlőben is (1. ábra). A XX. század első felében zajló első szőlőrekonstrukció során a térség új szőlőültetvényei itt is fokozatosan a hegyláb felszínének felé mozdultak el, felhagyva a korábbi, hagyományos művelés alatt álló, nagyobb lejtőszögű területeket (Szilassi 2006).

A XX. század közepén a statisztikák által kimutathatóan csökkent a szőlők területi kiterjedése (6. ábra), mely elsősorban a szocialista gazdaságpolitikával, az egyéni gazdaságok ellehetetlenítésével magyarázható (Szilassi 2003).

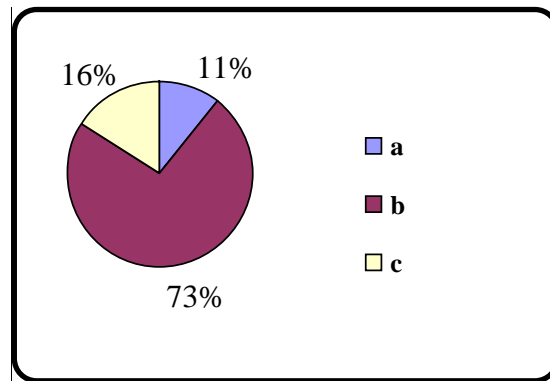

6. ábra. A megművelt szőlőterületek kiterjedésének változásai a XX. században Vászolyon. –
 Forrás: KSH 2002

A mezőgazdaság szocialista átszervezését követően a '60-as évektől országos szinten kezdetét vette a második szőlőrekonstrukció. Az ország más tájaihoz hasonlóan (Csorba 1999; Szilassi 2003) a Vászolyi-medencében is az alacsonyabban elhelyezkedő, enyhébb meredekségű (ún. „szoknya”), területekre koncentrálták a telepítések, melyek a gépek által is könnyebben művelhetőnek bizonyultak (7. ábra). A '80-as évekre megmutatózó növekedés a szőlők területi kiterjedését illetően tehát a nagyparcellás művelésre való áttéréssel magyarázható. Fontos azonban, hogy ebben az időszakban a minőségi szemléletet a mennyiségi szemlélet váltotta fel (Nyizsalovszki és Virók 2001). Bár a kordonos művelés hatására megnövekedett a termésmennyiség, a kedvezőtlenebb sugárzásviszonyok és a megváltozott művelési módnak köszönhetően (Boros 1982) a szőlők minősége (cukorfoka) jóval elmaradt a korábbiaktól, melyet a korabeli statisztikák is alátámasztanak. Ezek adatai szerint a szőlők minősége már nem érte el a régiók kiválóságát, láthatóan a közepes, átlagos minőség vált uralkodóvá (8. ábra).

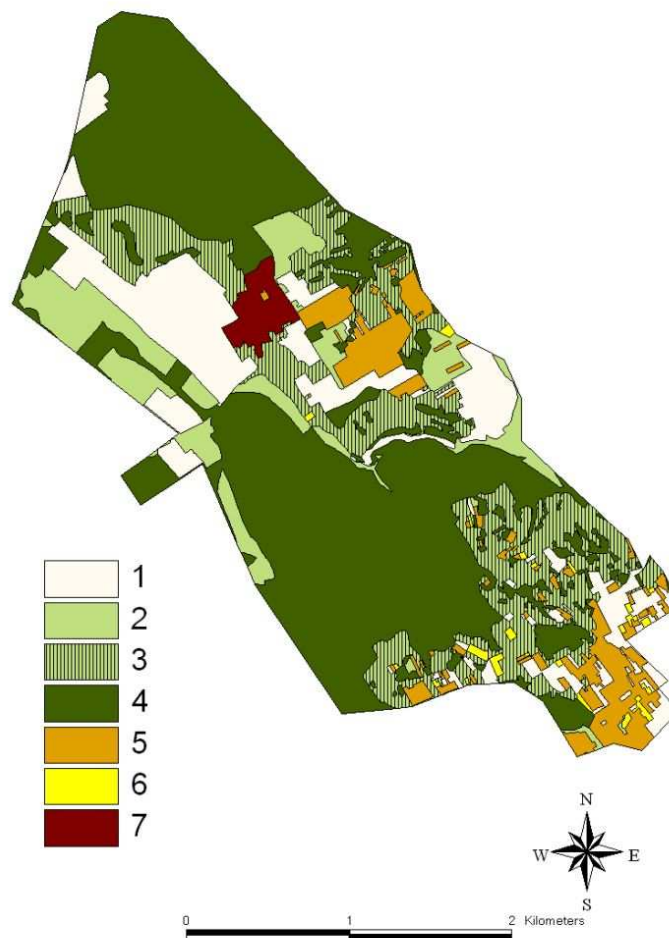

7. ábra. A szőlők területi elhelyezkedés a filoxéravész előtt (1852) és a második szőlőrekonstrukciót követően (1880)

8. ábra. A szőlő minősége Vászolyon 1965-ben. – a – jó; b – közepes; c – gyenge. – Forrás: KSH 2002

Vászolyon napjainkban is parlagon hagyott területek, valamint szőlő- és szántóföldek váltakoznak az egykori hagyományos művelésű szőlőföldek helyén. A korábbi szőlőhegyek mára már épületekkel, nyaralókkal tarkított, vegyes művelésű területekké váltak (9. ábra). A szőlő kizárólagos megélhetési forrást már nemigen nyújt a falubelieknek.

9. ábra. Területhasználat 1980 körül – 1 – szántó; 2 – rét; 3 – fás legelő; 4 – erdő; 5 – szőlő; 6 – gyümölcsös; 7 – település

3.3. Egy – a szőlőműveléshez kapcsolódó – antropogén geomorfológiai forma

Az emberi tevékenységek, köztük a földművelés (szántóföldi művelés, rét-, legelőgazdálkodás, szőlőtermesztés) közvetlen felszínalakító munkája, antropogén hatása különböző morfológiai elemeket hoz létre a kultúrtájban, melyek fontos segítséget nyújtanak a táj fejlődésének megértésében. Több hazai kutatás tesz említést hazánk több pontján (Mátra, Börzsöny, Eger környéke, Villányi-hg. stb.) is előforduló, a szántóföldi műveléshez, vagy a szőlőtermesztéshez kapcsolódó teraszokról, árkokról, kősáncokról, melyek keletkezését országszerte a XVIII.-XIX. századra datálják – esetenként (Kiss et al. 2005) ennél korábbira is. A szőlőművelés során felszínre kerül és a parcellák oldalában felhalmozott, napjainkra többnyire visszaerdősült kősáncok és kőfalak talán a legjellegzetesebb képviselői a köves talajú vidékek antropogén geomorfológiai elemeinek (Ilyés 2005). Ilyen formákkal a Pécselyi-medence egész területén, az egykori szőlőparcelláinak peremén is találkozhatunk (10. ábra). Talán nem véletlen, hogy – Jankó János feljegyzései szerint – az itt élők a fehér kő vidékének nevezték a Kenesétől Akaliig terjedő csopaki borvidék területeit (Lichtneckert A. 1990.). A földből a szőlőművelés során kiforduló köveket a mezsgyehatárookra hordták össze, s azok így ott lassanként falakat – „kőbástyákat”, „kősáncokat” – alkottak.

A vászolyi lakosok által „kömegyének” nevezett kőrakásokat az asszonyok, fejükön az ún. melencével – ami egy 60 cm hosszú, 30–40 cm magas, fűz- vagy nyárfából készült teknőformájú szállító, tároló eszköz – vagy a hátukon puttonnyal, illetve a gyerekek hordták össze, kézenfekvően a szőlőmezsgye oldalába és leginkább az aljába. Az apróbb kövekből „kőbástyákat” építettek, amelyek magassága akár az 5–6 m-t is elérhette. A nagyobb, laposabb köveket sáncszerűen rakták össze, közülük a meredek lejtőkön ma is láthatunk olyat, amely egyúttal az egykori szőlőművelés felső határát is kijelöli. A köves talaj fáradságos megmunkálását, minden talpatatnyi termőföld hasznosítását jól érzékeltetik Mecséri M. Valéria vászolyi adatközlő szavai: „Nagy akarattal szelídítették a vidéket az itteniek.” A jelenleg is fellelhető kősorok már túlnyomórészt másodlagos növényzettel (facsoportokkal, bokorerdő-foltokkal) borítottak. Magasságuk átlagosan 1,5 m (1. kép), de a legnagyobbak elérik a 3,5–4,0 m-t is (2. kép). Hosszuk igen változó. A leghosszabbak, amelyek egyúttal az összefüggő erdősáv egykori – sok esetben egyben jelenlegi – határát jelölik ki, néhány száz m-esek, némelyik a 300–500 m-t is eléri.

10. ábra. A Pécselyi-medence szőlőparcellái és kőszáncjai a 2005. évi légifelvételen – 1 – szőlő
2 – kőszáncok; (Forrás: Balaton-felvidéki Nemzeti Park)

1. kép. Parcella alsó határában felhalmozott szintvonal irányú kősor, egykori pince szomszédságában

2. kép. Karsztbokorerdő foltjaival borított egykori szőlőparcella nyugati peremén felhalmozott kősor

Az egykori szőlőparcellák alsó határát kirajzoló szintvonal irányú és oldalsó peremét jelző lejtőirányú sáncok hossza is néhány 10 m és 150 m között váltakozik. A hegyoldalakat behálózó kőfalrendszerek fontos szerephez jutottak a talajerózió csökkentésében is. Funkciójukat tekintve azonban feltételezhetjük, hogy az erősebb, tömöttebb kőfalak a különböző tulajdonlású parcellák között határmegjelölő szereppel is bírtak (Kiss et al. 2005). Ennek megállapítására előremutató vizsgálatot jelentene a XVIII-XIX. sz.-i birtoktérképekkel való összevetésük.

Sajnos, napjainkban már csak töredékét lelhetjük fel ezeknek az egykor hatalmas kiterjedésű objektumoknak. 1965-től a vászolyi határban mészegetés is folyt, amihez a felhalmozott sáncok szolgáltatták az alapanyagot. A mészegető gödrök maradványai ma is fellelhetők a vászoly–udvari út mentén, a bükkös hegyoldalon. A meszesek Somogyba is szállították a kőből, a legnagyobb mennyiséget azonban a '60-as években az útépités emésztette fel. A megmaradt kősáncokat ma már nemzeti örökségünk részeként kellene számon tartani, ezért védelmet érdemelnének.

4. Összegzés

A Balaton-felvidék egy jellegzetesen átalakított kultúrtáj, ahol a lezajlott tájváltozások igen jól tanulmányozhatók, meglehetősen jól dokumentáltak, és vizsgálatuk – különös tekintettel a táj kiemelkedő értékeire – több okból is kiemelt fontosságú: itt fekszik a Balaton-felvidéki Nemzeti Park; a térség Magyarország egyik leglátogatottabb idegenforgalmi területe; és már készülöben vannak a Bakony–Balaton Geopark munkálatai is. Ennek következtében a tájváltozások vizsgálata kiemelt fontosságú a természet- és tájvédelmi célok megvalósításának tekintetében is. A települési szinten zajló kultúrtájvizsgálatok a táj-ember viszonyrendszerében szemlélve olyan történelmi folyamatokra és helyi jelenségekre

világíthatnak rá, melyek mintegy leképezik a természethez való alkalmazkodás és a tájalakító tevékenység általános jelenségeit, törvényszerűségeit.

5. Irodalomjegyzék

- Boros L. 1982: A természetföldrajzi tényezők szerepe a Tokaj-hegy és környékének földhasznosításában. – Földrajzi Értesítő 31. 1. pp. 41-65.
- Boros L. 2005: A természetföldrajzi tényezők szerepe a szőlő cukorfokának alakulásában Tokaj-Hegyalján. – Földrajzi Közlemények 129. 3-4. pp. 147-157.
- Égető M. [szerk.] 1985: Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17-19. századból. MTA Könyvtárának kiadása, Budapest 5-49.
- Feyér P. 1981: A szőlő-és bortermelés Magyarországon (1848-ig). – Akadémiai Kiadó, Budapest 183.
- Fényes E. 1851.: Magyarország geographiai szótára, III. – Pest
- Csorba P. 1999: Tájszerkezeti változások a Bodrogkeresztúri félmedencében (Tokaj-Hegyalja). – Földrajzi Közlemények 123. 3-4. pp. 109-128.
- Holub J. 1960: A bortermelés Zala megyében 1526 előtt. – Különlenyomat a Göcseji Múzeum jubileumi emlékkönyvéből. – Zalaegerszeg. pp. 182-183.
- Illés I. [szerk.] 1981: Tavunk a Balaton. – Natura Kiadó, Budapest. pp. 139-414.
- Kakas J. [szerk.] 1969: Magyarország éghajlati atlasza. – Akadémia Kiadó, Budapest.
- Kasza S. [szerk.] 1998: Veszprém megye kézikönyve. – CEBA Kiadó, Budapest. p. 557.
- Kiss A.-Barta K.-Sümeghy Z.-Czinege A. 2005: Historical land use and anthropogenic features: a case study from Nagymaros – Acta Climatologica et Chorologica Universitatis Szegediensis, 38-39. pp. 111-115.
<http://www.sci.u-szeged.hu/eghajlattan/akta05/111-124.pdf>
- Kovacsics J.-Ila B. 1988: Veszprém megye helytörténeti lexikona, II. – Budapest 417.
- Laposa J. 1988: Szőlőhegyek a Balaton-felvidéken. – Mezőgazda Kiadó, Budapest 16-32.
- Lichtneckert A. 1990: A Balatonfüred-Csopaki borvidék története. – Veszprém, pp. 61-62; 132-292.
- Marosi S.-Somogyi S. 1990: Magyarország kistájainak katasztere, I-II. – MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest. pp. 609-613.
- Mészáros A.-Simon P.-Tóth Sz. 2003: Pécselyi Órkerület (Balaton-felvidéki Nemzeti Park) Természetvédelmi Kezelési Terv. Készült a Balaton-felvidéki Nemzeti Park Igazgatóság megbízásából. Pécsely, kézirat
- Németh F. [szerk.] 1988: Földterület. Községsoros adatok, 1895-1984. – Történeti Statisztikai Kötetek, KSH, Budapest.
- Nyizsalovszki R.-Virók V. 2001: Területhasználat időbeli változásai és következményei egy Tokaj-Hegyaljai településen. I. Magyar Földrajzi Konferencia, Szeged, CD-ROM
geography.hu/mfk2001/cikkek/NyizsalovszkyVirok.pdf
- Papp S. 1972: Természetes és antropogén vegetációjú lejtők változásainak összehasonlító vizsgálata matematikai-statisztikai módszerekkel. – Doktori értekezés. Kézirat, Budapest.
- Pintér L. [szerk.] 2002: Szőlőültetvények Magyarországon 2001. (Településsoros adatok) – Budapest
- Sági K.-Zákonyi F. 1970: Balaton. – Panoráma Kiadó, Budapest.
- Szilassi P. 2003: A területhasználat változásának okai és következményei a Káli-medence példáján. – Földrajzi Értesítő 52. 3-4. pp. 189-214.
- Szilassi P. 2006: A területhasználat változásának tendenciái a Balaton vízgyűjtőjén a településsoros statisztikai adatok tükrében. Kiss A. – Mezősi G – Sümeghy Z. [szerk.]: Táj, környezet és társadalom. Szeged pp. 667-676 www.sci.u-szeged.hu/eghajlattan/baba/Szilassi.pdf